

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина
СЕКТОР
ГОСБИБЛИОГРАФИИ

ШЫН

№30
(19369)

2020 чылдың
март 24
вторник

Хүннүң үнери — 05:47
Ажары — 18:10
Хүн дурту — 12:23

Садар өртээ хостуг 12+

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

ТОЖУ ДИЗЕЛЬ СТАНЦИЯЗЫ БОЛГАШ ПАРОМ-БИЛЕ БАЙЫРЛАЖЫР

Чазак Баштыңы Тожу кожуунга март 21-де Енисейни кежир паром орнунга чаа көвүрүг тудуунуң таваан салырын хайгаарап четкеш келген. Бо өскерилгелер талазы-биле социал четкиге бодунуң бодалдарын ол бижээн: «Тожунуң чурттакчыларын дизельдиг электростанциялар-биле чарлыр үези келген деп идегеп тур мен.

Вертолетка Тожуке ужуп үнер бетинде, «Интергео» даргазы Александр Геннадьевич Хлопонин-биле чугаалаштым. «Ак-Суг» уургайының электри хандырап «ЛЭП» шугумнарын Тожунуң суур-

ларынче кожуп, чедирерин дугуруштувус. 2022-23 чылдарда Тожу кожуун дизельден хамаарышпас, аңгы электрилиг болур ужурлуг. Бо болуушкуннарны төөгүлүг деп чугаалап болур».

СОЦИАЛ ЧЕТКИДЕ ЧУРТТАКЧЫЛАР ӨӨРҮШКҮЗҮН ҮЛЕЖИП БИЖЭЭННЕР

Айлаң Монгуш:

Тываның чедери берге, ыраккы кожуунунга база бир чугула тудугну эгелээни дээш, Тожу чону-биле өөрүп тур бис!

Ульяна Монгуш:

Тожунуң чону улуг сайзырал оруунче кирер-дир, дыка төөгүлүг көвүрүг тудуу эгелээн. Дыка өөрүнчүг-дүр.

Светлана Сайын-оол:

Эң эки медээ-дир. Чаа көвүрүгнү тударында үлүг-хуунарны киригениңер дээш четтирдис, Шолбан Валерьевич!

Валентина Ооржак:

Уттундурбас улуг үлө-херекти бүдүрүп, чонуңарга төөгүгө балалбас исти арттырып калыр ажил-агыйны эгелеп, ажыдып кааныңар дээш, биче

буурай Тожу чонунуң мурнундан четтиргенивис илередип тур бис, Шолбан Валерьевич!

Валентина Ооржак:

Тожунуң чурттакчыларыңа төөгүгө артар уттундурбас хүн болду! Эр хей, Шолбан Валерьевич! Организацияларның удуртукчулары-биле ужуражылганы база дыка бедик деңгелге эрттирдиңер, четтирдис! Моон-даа соңгаар ажил-ижиңерге чайынналчак чедишкуннарны, ал бодуңарга быжыг кадыкшылды күздөдүс!

Альбина Кызыл-ооловна:

Амыраан-дыр силер, чонум. Хем, далай кежерге коргунчуг... Силер дээш мен ыракта бодум амырап тур мен.

ЭҢ КОЛ ҮШ ЧҮҮЛ: ТӨРЭЭН ДЫЛ, ЧҮДҮЛГЕ БОЛГАШ ЧААГАЙ ЧАҢЧЫЛДАР

«Шынның» аалчызы, РФ-тиң Тывада Истелге эргелелиниң Кызыл хоорайда салбырының удуртукчузу, юстицияның подполковниги Шолбан Хомушку, бирги эртеми-биле төөгү башкызы.

— Шолбан Киим-оолович, чамдык улус истелге комитетиниң база полицияның истеп турар херектерин чедир билбейн, будап турар. Силерниң харыылап турар комитетинер кандыг херектерни истеп турарыл?

— Россия Федерациязының кеземче херээниң 151-ги чүүлү езугаар көрдүнгөн херектерни истеп турар бис. Мында полиция, истелге комитет дээш аңгы-аңгы органнар аразында кайызынга кандыг херек хамааржырын долзуу-биле айтып каан. Аар болгаш онза аар кем-херектерни истеп турар бис. Бир дугаарында, кижиниң амы-тынын сагышты-биле үскени, күштээшкуннер база назы четпээннерге хамаарыштыр аар болгаш онза аар херектерни үүлгеткени. Ол ыш-каш Россияның Кеземче дүрүмүнүң 447 чүүлүндө айытканы езугаар, тускай көөр, хамаатыларның херектерин истээр, ол кандыг хамаатыларыл дизе: депутаттар, соңгулда комиссиязының кежигүннери, болчукчулар, прокурорлар, истекчилер, байысаакчылар дээш оон-даа өске. Хоой-луда аңгы көрдүнгөн.

— Ол нарын херектер силерниң салбырыңарже полициядан шилчип кээр бе?

— Колдуунда-ла биске бир дугаарында дыңнадыр, а нарын херек деп сөстү ажыла-лас бис, «аар болгаш онза аар кем-херек» деп чугаалаар. Кеземче херээниң 151-ги чүүлүндө айытканы болза, биске хамааржыр кем-херек полициядан кээрге, азы бир хамааты болган херек дугайында айтырыг тургузуп келгеш, билдириш-кини бижип каарга, ол херектер-биле танышкаш, дораан истелге ажылын чорудуп эгелей бээр бис.

— А Тыва Республикада кем-херек үүлгедиишкунин алыр болза, аар кем-херек хей ирги бе?

— Бо талазы-биле чугаалаар болза, биске хомуданчыг-дыр ийин, Тыва чуртувуста хей кезинде аар херектер, өлүрүшкуннер болуп турар. Сөөлгү үеде назы четпээннерниң талазында кем-херек үүлгедир чорук көвүдээн.

— Ол кем-херек төрөл улус, таныш-көрүш аразында, арагалаашкын үезинде болуп турар дээр, мындыг бе?

— Бистиң истеп турар херектеривистиң 90 ажыг хуузу эзиртир суксунну ишкениниң түңнелинде болуп турары чажыт эвес. Бот-боттары таныжар улус кады арагалаар, оон аразында маргышкаш-ла, херекти кылып алыр. А чагыг езугаар, азы бир кижиниң дилээ-биле үүлгеткен

херектер болза, ховар болуп турар. Колдуунда өг-бүлелер аразында араганы кады ишкениниң түңнелинде база бир кижини сөглөпкени, шын эвес чугаалапканы, хензиг-ле чүүлду чылдаган кылып алгаш, ол дээш-ле дораан хорадай бээр. Эртенги хүннү бодавайн, аразында маргыжып үнер, тыва чон «изиг»-дир бис, ынчангаш дораан амы-тынынга четкен боор, эртенінде кылып алган херээн харыылап шыдавас. Эзирик турган болгаш, чүнү-даа билбес боор, ол талазы-биле эң хомуданчыг-дыр, аразында билишпейн баргаш, сөс каржыпкаш, херекке онаажы бээр. Мындыг херектерни звээждир деп бодаар болза, бир дугаарында, арагалаашкынга удур ажылды күштелдирер болза эки.

— Арагалаар чорук биле кем-херек үүлгедиишкуннеринге удур ажыл кандыг чоруп турарыл?

— Хемчеглер алдынмайн турар деп чугаалап шыдавас мен. Ажыл чер-ле чоруп турган. Ынчалза-даа 2019 чылдың август айда, РФ-тиң Дээди судунуң үндүргөн доктаалын езугаар, арага ишкеш чок болганын бистиң ажылдакчылар истээр, оон өске байдалга истээр чорук соксай берген. Оон мурнунда эзиртир суксун садар улустун херектери база биске хамааржыр, бис истеп турган бис. Ынчалза-даа полиция ажылдакчылары бо ажылды күштелдирип турар, истелгени база полиция ажылдакчылары кылып апарган. Бо болза, РФ-тиң Кеземче херээниң 171-ги чүүлүнүн 1 дугаар кезээ.

— Улуг эрге-дужаал эдилеп турар кижилер кем-херек үүлгеткен деп, ТВ радио сайзырай берген үеде көрүп турар болгай бис. Тывада мындыг «ытыкыр» дээр херектер бар бе?

(Уланчызы 4-кү арында).

shyn.ru

Тываның Баштыңының ажил-херээ

СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНИҢ
ТУДУУН АКШАЛАНДЫРАРЫН
ЧУГААЛАШКАН

Республика Баштыңы Шолбан Кара-оол Москвага, РФ-тиң Спорт яамызының удуртулгазы-биле ужурашкан, Каа-Хем суурда спортчу-культура комплекзин акшалан-дырар айтырыгны чугаалашкан. Март 19-та оралакчы сайыт Одес Байсултанов-биле тудугга субсидия бээриниң аргазын чугаалашканын бодунуң блогунда бижээн.

«РФ-тиң спорт сайыдының оралакчысы Одес Хасаевич Байсултанов-биле, Чечен Республиканың Чазааның Даргазы бооп ажилдап турда-ла, таны-жар бис. Регион эрге-чагыргаларының айтырыгларын ол дыка эки билер. Тываның спортчу инфраструктурасынче акша салышкынын кириер органы чугаалажып көрдүвүс. Каа-Хем суурда спортчу-культура төвүнүң тудуун доозарын база» — деп, ол дыңнадында бижээн. Амгы үеде спортчу-культура төвүнүң тудуу 60 хуу кылдынган. Ам оран-саваже инженер четкилерин шөйери-биле холбашкан ажилдарже

кол чарыгдалдар үнер.

Тудугнуң ниити шөлү 25 муң ажыг дөрбелчин метр. 4,5 муң хире кижиге санаттынган улуг трибуналыг республикада эң хөй көрүкчүлөр хүлээп алыр объект болур. Спортчу аренаның хемчээли — 65 x 42 метр. Ону 24 - 24 метр кылдыр, ийи шөлге чарган. Хары угда волейбол, баскетбол, теннис болгаш хүреш маргылдааларын эрттирер шөлдерлиг.

"СКТ"-ниң чоок кавы девискээринге 1086 автомашина тургузар шөлү тудар. Ол ышкыш чаагайжыттынган маңнаар оруктарны болгаш спортчу шөлдерни база кылыры планнаттынган.

Хүннүң медээлери

«РОССИЯНЫҢ ҮННЕРИ»
МӨӨРЕЙИНГЕ УЛУГ-ХЕМНИҢ
ЫРААЖЫЛАРЫ ТИИЛЭЭН

Санкт-Петербург хоорайга чеди дугаар эртип турар Бүгү Россияның өөреникчилериниң ыры мөөрейинге 34 регион аразына Тывадан уруглар киришкен. Улуг-Хемниң Хайыракадан «Эдиски» биле «Дембилдей» бөлүктери бирги черлерни чаалап алганнар.

Март 15-тен 21-ге чедир

Россияның үндезин культура колледжизинге болуп эрткен мөөрейге "Чоннуң ырызынга" (фольклор) 10-13 харлыг киржикчилер аразына 1-ги черге болгаш "Лауреат" атты "Эдиски" (Улуг-Хем, Хайыракан) бөлүү төлөпиг болган, 14-17 харлыг киржикчилерлиг ансамбльдар аразына 1-ги черни болгаш "Лауреат" атты "Дембилдей" (Шагаан-Арыг) чедип алган. Бо мөөрейге 165 ажыг киржикчи кээп, киришкен.

ХАМНАРНЫҢ СҮМЕЗИ-БИЛЕ
ЭКСКАВАТОРНУ ӨРТТӨТКЕН

Шор чоннуң хөмүр тывыжы-биле сурагжаан «Мыски» азы боттарының дылында «Томазак» деп адаар хоорайына часкы «Чыл-Пажи» байырлалына саң салгаш, экскаваторну өрттөткен.

Чоннуң чаңчылдары-биле ийи саң кылыр, бирээзинге ак чемниң дээжизин сөңнээр, өскезинге, багай чүүлдерниң хай-бачыдын өрттедир, ынаар кара өңнүг чалама-биле шарып алгаш, адырлыксаан чүүлдерин өрттедир.

Бо чылдың «Чыл Пажинга» ойнаар экскаватор машинаны отче кагганы ол. Хамнарның

сүмези ындыг болган. Мыскиде болгаш чанында девискээрлерни хөмүр тывыжы тудуп чий берген болгаш, чон дыка хилинчектенип турар. Хөмүр тывыжындан кирген орулга оларның чуртталгазына ажы чок болган. Ижер суу хирленген, одар-белчири кызырылган, кижилерни төрөөн суурларындан күш-биле көжүрүпкен. Шорлар хомудалдарын Каттышкан нациялар организациязынче база кириген, а түнел чок. Ам хамнарның дузазы-биле, саң салып тургаш, хөмүр тывыкчыларының бажын дозуп, хемчээп ап, соксадыр бис...» — деп, чон идеген турарлар.

СУГДАН КОГАРАП ТУРАР
ӨРЕГЕЛЕРГЕ ҮЛЕЗЕ

Бо чылын хар улуг болган деп медээлерни үргүлчү номчуваашан, чурттакчы чоннуң суг халавындан камгаланырының дугайында дүвүрелин билип, бодумнуң бодалымны бижикседим.

Кандыг-даа хоорай, суурлар суг чанында туттунган болгай. Бистиң найысылалывыс база чурттуң эң-не долу суглуг хеминиң эриинде турар. Улуг-Хемниң суу чартык кези эрөөн хардан, 35 хире хуузу — чаъс суундан, артканы чер адааның сугларындан хандыртынган. Хоорайның девискээрин хеминиң унун дургаар чоруткан 20 хире километр чал камгалап турар. Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы хоорайның барыын талазында (солагай эрикте дачалар чанында) чалды ам-даа узадыр хемчеглерни чорудар, ынчангаш Кызыл үерден бүрүнү-биле камгалалдыг деп болур. А оң талакы эрикте хем унунда үлетпүр зоназы турган черлерде база Дөгээ, Хербис дагларының эдээнде туттунган бажыңнар чазын эрип баткан хар суу болгаш малгаштан камгалал чок.

Республикада сөөлгү чылдарда кожуун бүрүзүнүн девискээрин хөгжүдөр дугайында

планнарын бадылаан. Бо чугула документи дежуунуң девискээринде арга-арыг, казымал-байлак, тарылга-кадат шөлдер дээш оон-даа өске хоорай, суурларның иштинде шупту бар объектилерниң туружун архитектурлуг чурумга дүүштүр, каяа бажың-балгат, каяа социал объектилерни тудуп болурун айыткан. Бо документи федералдыг деңгелде бадылап каан-даа болза, аңаа немелдер азы өскерилгелер кирип болур. Ынчангаш найысылалывыс Кызылдың девискээриниң планы үениң негелделеринге дүүштүр эде көрдүнүп эгелээни өөрүнчүг. Хоорайның кыдында чамдык девискээрлер чырык, суг, төп одалга четкизинге долузу-биле коштунмаан-даа болза, чаа туттунуп турар кварталдар чаагайжыттынып турарын билер бис. Чоорту агаарывысты ышталдырып турар аңгы одалгалыг

тудуглар саны эвээжеп, кудумчулар микрорайон аайы-биле чурумчуур үе келген.

Маңаа каттыштыр, бажың тударына айыыл чок черлерни үргүлчү сугдан когарап турар өрегелерге хуваап, үлезе кандыгыл? Чүгле Кызылга эвес, өске-даа кода-суурларга мындыг чөпшээрелди берипсе, чонга артык-көвей чөпшээрел маңаары база чурттаарына таарымча чок байдалдыг черлерге тудуг кылыры кызырлыр.

Ынчаарга, тус-чер чагыргаларының экономиктиг программаларын үстүндө айыткан план-биле дүүштүр ажилдап кылыр болза, суурларга агып турар суглар дамчыдылгалары, төп одалга черлери шупту чурттакчыларга чедимчелиг апаары магат чок. Девискээр хөгжүдөр дугайында план — чоннуң, ылаңгыя удуртукчуларның хүн-бүрүде ажыглаар, чагыртыр дүрүмү апаар болза, шынап-ла оран-сава тудуу чурумчул болур.

Чайзу КЫРГЫС,
«Ирбистинг армиясы»,
АО-нуң чигинге
директору.

КЫЗЫЛ ХООРАЙДА БОК СӨӨРТҮЛГЕЗИ
ЧОРУТТУНМАЙН ТУРАРЫ ДЭЭШ,
«ОНЗА БАЙДАЛ» ЧАРЛАТТЫНГАН

Каът бажыңнар чанының бок төгөр контейнерлери бок-биле долгаш, төктүп чыдар. «СТ ТБО» — регионалдыг оператор бокту аштаарындан ойталаан. Кызыл хоорайның мэриясы онза байдал чурумун кириген, ынчангаш бок ашталгазын муниципал бүдүрүлгө чери башкарылга компаниялары-биле кады чорудуп эгелээнин, Кызыл хоорайның мэриясының хоорай ажил-агыйының департаментизи дыңнаткан.

Бир дугаар «эстафетаны» «Ангарский» башкарылга компаниясы хүлээп алган. Компанияның ажилчыннары Ангар бульвары 8 бажыңның чанында бок төгөр контейнер шөлчүгежин арыглааш, коро-

навирус халдавырын болдур-базы-биле подъездилерни дезинфекциялап, профилактика ажилдарын кылган.

Хоорай комиссиясының Онза байдалдар талазы-биле шиитпириңиң март 20-де кириген

«Онза байдал» чуруму муниципалитетке болгаш башкарылга компанияларына хоорайда чыылган бокту хоойлу езугаар аштап-арыглаар аргалыг.

Демдегелп каалы, 2018 чылдан эгелеп мөөрейниң түңнелдери-биле республиканың бүгү-ле муниципалитеттериниң богун аштап-арыглаарына Красноярск компаниясы «СТ ТБО» — Регионалдыг оператор харыылаар болган. Ынчалза-даа найысылалдың богун аштаары-биле байдал нарыдап келген. 2019 чылдың Чаа чыл байырлалдарының соонда Кызыл хоорай бок-биле овааланган турган. Регионалдыг оператор бодунуң дорт хүлээлгелерин күүседиринче Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттары кичээнгейни салып, кыйгырган. Ынчалза-даа байдал көңгүс өскерилбээн.

Бок долган контейнерлерге хамаарыштыр, хоорайның чурттакчы чону мэрияның «изиг шугумунче», хоорай эрге-чагыргазының социал четкилерде арыннарынче хорадаан, хомудаан чагааларын доктаамал кирип эгелээн. Бок-биле хамаарышкан байдалды чавырылдыры-биле, регоператорнуң аштаар ужурулуг богун, хоорай бүдүрүлгелери чаңгыс эвес удаа аштап-арыглаар ужулга таваржып турган.

Тываның богун аштаары-биле шиитпири хүлээп алган «СТ-ТБО» компаниясы (үндезилекчизи В. Попов) бүдүрүлгени тургузуп тура, салган акшазының түңү 40 муң рубль болган. Ол 2017 чылда тургустунган. Ук компания Тываже бок аштаары-биле «кирип келгеш», бок аштаар тускай техниканы хөй кезинде хөлөзилеп ап турган.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдарда албан-хүлээлгеи дээш «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» Тыва Республиканың медалы-биле шаңнаары болза:

Людмила Пичиооловна Майындыны – Россияның миграция айтырыгларының талазы-биле килдизиниң Тыва Республикада Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы.

Идепкейлиг политиктиг ажил-чорудулгазы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Валентина Максимовна Килченге – Кызыл хоорайның «Хөгжүмчү» клубунун кижигүнү, күш-ажылдың хоочуну.

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Аляна Девин-ооловна Дажикайга – Хергелекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республикада эргелелиниң эпидемиологтуг хайгаарал килдизиниң начальниги.

Өөредилге адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг эртем ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Вячеслав Кыргысович Севекке – дээди өөредилгениң «Тываның күрүнө университети» Федералдыг күрүнө бюджет өөредилге албан чериниң экономика факультетиниң деканы, экономика эртемнериниң доцентизи.

Күш-культура болгаш спорттун хөгжүлдезинге кириген салышкыны дээш «Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорттун алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Алим Байырович Ооржакка – Тыва Республиканың «Барыын-Хемчик кожуунун» спортчу школазы» республиканың күрүнө бюджет албан чериниң директору.

Спорт адырынга чедип алган чедишкinnerи дээш «Тыва Республиканың алдарлыг тренери» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Амир Олзей-оолович Монгушка – Тыва Республиканың «Тыва» Спортчу школазы» республиканың күрүнө бюджет албан чериниң хүреш талазы-биле тренери.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2020 чылдың март 6
№ 45

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты О.Н. Новиковага тыпсырының дугайында

Өзүп ораар салгалды кижизидеринге болгаш өөредиринге кириген ачы-хавыязы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты «Тыва Республиканың Кызыл хоорайның Совет Эвилелиниң маадыры Н.Н. Макаренко аттыг № 15 лицейи» ниити өөредилгениң муниципал автономнуг албан чериниң орус дыл болгаш литература башкызы **Оксана**

Николаевна Новиковага тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2020 чылдың март 6
№ 46

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Культура адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Елена Валентиновна Кравченкону – «Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг национал библиотеказы» күрүнө бюджет албан чериниң кол ажил-чорудулга талазы-биле директорунун оралакчызы;

Елена Леонидовна Мишинаны – Тыва Республиканың «Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжи» күрүнө бюджет профессионал өөредилге албан чериниң башкызы;

Айлаңмаа Михайловна Ооржакты – «Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг Национал музейи» күрүнө бюджет албан чериниң ниити айтырыглар талазы-биле директорунун оралакчызы;

Чодураа Петровна Сатты – Тыва Республиканың «Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжи» күрүнө бюджет профессионал өөредилге албан чериниң башкызы;

Регина Ниимановна Тараачыны – Тыва Республиканың «Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжи» күрүнө бюджет профессионал өөредилге

албан чериниң башкызы.

Агаар транспортунун адырынга ачы-хавыязы дээш база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Олег Сергеевич Донгун-оолду – «Тываның авиация шугумнары» Авиакомпаниязы» Республиканың казна бүдүрүлгезиниң кывар-чаар материалдар албанының начальниги.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2020 чылдың март 16
№ 50

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Д.О. Кумажыкка тыпсырының дугайында

Өзүп ораар салгалды кижизидеринге болгаш өөредиринге кириген ачы-хавыязы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Каа-Хем кожуунун Сарыг-Сеп суурнуң С. Тока аттыг № 2 ниити өөредилге ортумаа школазы ниити өөредилгениң муниципал бюджет албан чериниң орус дыл болгаш литература башкызы **Дина Октековна Кумажыкка** тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2020 чылдың март 16
№ 51

САДЫГЛАРДА КУРУГ ДЕЛГИИРЛЕР ЧОК

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттуглар! Тываның хергелекчилер рыногунда тургустунуп келген байдалга хамаарыштыр, ТР-ниң Экономика яамызы хүн бүрүнүн мониторингизин чорудуп, аш-чем болгаш чиг эт барааннарының өртөктериниң өй-чижек чокка өстүрүп алган таварылгаларга хамаарыштыр, чурттакчы чоннуң айтырыгларынга оперативтиг харыы бээр 8-923-014-7002 – «изиг шугум» телефону ажиттыг дугайында дыңнадып тур.

«Изиг шугум» телефонунче үш хонуктун дургузунда 90 ажыг айтырыглыг медээ кирген. Оларның хөй кезии Кызыл, Ак-Довурак, Чадаана, Шагаан-Арыг хоорайлар база Самагалдай, Тээлиден кирген. Айтырыгларның хөй нуруузу чигир, рис, гречка, макарон кылыгларының өртөктеринге хамаарышкан болуп турар. Чижээлээрге, Кызыл хоорайның РПС баазасында бир килограмм чигир өрттээ 36 рубльден 52 рубль аразында өскөрүлүп чоруп турар. Кызыл-Мажалыкта бир килограмм чигир өрттээ 34 рубль.

Аш-чемниң өртөктериниң өскөнүнүн чылдагааны Хакасияда аш-чемни мөөңү-биле

садып үндүрүп турар хандырыкчыларның талазындан болуп турар. Аңаа хамаарыштыр бистиң талавыстан Хакас Республиканың Экономика хөгжүлдө яамызынче болгаш Федералдыг монополияга удур албанының Тыва Республикада девискээр эргелелинче садып үндүрүп турар өртөктериниң барымдаа чогуун хынаары-биле дилегни чоруткан.

Аш-чем барааннарынга хергелел, эң хөйү-биле март 18-19 хүннеринде демдеглеттинген.

Садыгларда куруг делгийрлер чок, рыноктар чурум езугаар ажилдап турар. Олышкаш складтарда аш-чем барааннарының курлавырлары үргүлчү немежи

турарын айтып каалы.

Барымдаа чок өртөктер өстүргөн таварылгаларны эскерген болзуңарза, «ТР-ниң Экономика яамызының изиг шугуму» – 8-923-014-7002 дугаарынче долгап, азы вайберде болуунче бижиптеринерге, специалистер харыылап бээр.

Чуруктарда Кызыл хоорайның төвүндө «Кристаллинка» сады.

ИХЯ-ның медээлери

ХЭЭЛИ АЛГАН ДЕП КАРАЗЫТТЫРЫП ТУРАР

Россия Федерациязының Истелге комитетиниң Тыва Республика талазы-биле Истелге органнары ИХЯ-ның Кызыл хоорай талазы-биле эргелелиниң начальниги турган 37 харлыг ажилдакчызы хоойлуга удур үүлгедиг дээш, хээли алган деп каразыттырып турар болгаш аңаа хамаарыштыр кеземче херээн оттурган.

2019 чылдың сентябрьдан ноябрьга чедир чоруткан истелге соонда эрге-дужаал ээлеп орган каразыттырып турар ажилдакчы ажык-кончаа бодап,

140 муң рубль түңнү кем-херек үүлгедикчизиниң (кижиниң кадынынга өш-биле хора чедирген) хоойлуга удур үүлгедикчин чииги-биле көрүп, хосталгазын казывас хемчег онаары-биле алганы илерээн. Оперативтиг истелге хемчеглериниң үзүнде каразыттырып турар ажилдакчы хээлиге алган акшазы-биле катат туттурган.

Амгы үеде кижиниң кадынынга өш-биле хора чедирген деп каразыттырып турар кем-херек үүлгедикчизи база туттурган, ооң хосталгазын казып шиидер дугайында дилегни истекчи судче кириген.

НАЗЫ ЧЕТПЭЭН КИЖИГЕ АРАГА САТКАНЫ ДЭЭШ

Кызыл хоорайның полиция ажилдакчылары назы четпээн кижиге арага садыканы дээш, кеземче херээн оттурган.

Март 16-да, РФ-тиң ИХЯ-ның назы четпээн херектериниң талазы-биле Кызыл хоорайда эргелелиниң ажилдакчылары хыналда хемчеглер үзүнде Лопсанчап кудумчузунда садыгның 33 харлыг садыгчызы 0,5 л. хемчээлдиг ийи шил пивону назы четпээн кижиге садыпкан дугайында хажыдышкынны илереткен.

Туттурган садыгчы моон мурнунда база РФ-тиң Административтиг корум-чурум үрээшкinnerиниң хоойлузунун 14. 16 чүүлүнүн 2.1 кезээ езугаар административтиг харысалгага онаажып, 20 муң рубль торгаалга онаашкан турган.

Ук кем-херек үүлгедикчинин

чаңгыс эвес удаа кылып турары дээш, херээжен кижиге хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче хоойлузунун 151.1 чүүлү езугаар назы четпээн кижиге арага сатканы дээш херекти оттурган.

Бо кем-херек үүлгедикчининге хамаарыштыр ажил төлөвириниң хемчээлинге азы 50 мундан 80 муң рубль чедир торгаалга онаап, чок болза чамдык албан-дужаалдарны ээлээр эргезин бир чыл чедир хуусаада эдил-чазаар ажилдарга, чок болза үш чыл чедир хуусаада албан-дужаалын ээлээр эргезин казып болур деп, Россия Федерациязының Кеземче хоойлузунда айтыкан.

Арагага удур хемчеглер республиканың девискээринде уламчылап турар.

ИХЯ-ның ТР-де парлалга албаны.

ЭҢ КОЛ ҮШ ЧҮҮЛ: ТӨРЭЭН ДЫЛ, ЧҮДҮЛГЕ БОЛГАШ ЧААГАЙ ЧАҢЧЫЛДАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

– Ындыг херектер колдуу-ла «Онза берге херектер истээр» килдизинге хамааржыр. Истелге доосту бээрге — чырыдып турар. Ажылынга азы кым-бир даргага хамаарыштыр, кандыг херек оттурганыл, ол херектин буруудадыр түнелин прокурор судче кириген дугайында чүүлду сайтта парлап турар бис. А баштайгы истелге чоруп турда, истелгениң чажыды бар, ынчангаш ону чырыдар эргевис чок.

– Бир полиция ажылдакчылары 16 чыл бурунгаар кижилер байысап тургаш, амы-тынынга четкен деп херек дугайында парлаан чүве, ол кижилерниң ат-сывын айытпаан боор, полиция ажылдакчылары боорга чажырып турар бе, аңгы дүрүм бар бе азы?

– Истелге чоруп турар болган соонда, «истелгениң чажыды» деп чүве турар. Мен база силерге амдызында чүү-даа чугаалап шыдавас мен.

– 20 чыл бурунгаар үүлгеткен херектерни катап оттуруп, истеп турары чүүден болуп турар ирги?

– Ол херектерни катап оттуруп турар эвес, үезинде истээш, буруулуг кижилерни тодаратпайн, түр када тургузуп каан херектер-дир, амгы үеде ону кылган кижилерниң билдине бергени-биле херектерниң истелгезин катап уламчылай бергени ол.

– Силерниң ажылыңарга хамнар азы караң көрнүр кижилерниң дузасын ажылдап турар бе?

– Хоойлуда ындыг чүүлдер көрдүмзүн, ынчалза-даа өчүп турарының шын-мегезин илередир дээр болза, бисте «Полиграф» бар.

– Чүгле херектээн улустар аңаа хыналда эртер бе, өске таварылгаларда «Полиграфты» ачылап болуп бе?

– Чок, чүгле херектер болгаш бистиң ажылче кирер дээн кордакчыларны хынап турар.

– Эрге-дужаалдыг кижилер кем-херек үүлгеткен деп айтырыг салды-выс, а олар эртем-билигиг, угаанныг кижилер-дир, оларны херектери кандыг янзылыг бооп турарыл?

– Кандыг-даа боор, колдуу-ла акша-төгери-биле холбаалыг, ажык-кончаа, акша алган боор.

– Ол чүүден болуп турарыл, хоойлунуң кошканы ол бе, азы кижилер эки чурттап, байып, караа көзүлбестеп турары бе?

– Кижилерниң келир үеде бодунуң салым-чолун болгаш бодунуң ажы-төлүн, дөргүл-төрелин бодавайн, частырыгы кылып, чүгле чаңгыс хүнүн бодап турарындан.

– Наркотиктиг бүдүмөлдөр-биле туттурган назы-хар четпээннер аразында кыс уруглар бар бе?

– Шупту оолдар боор.

– Кайы хире хуузу колонияларже чоруп турарыл?

– Чижээ, 60 херек бар болза, 5 хуузу назы четпээннерниң херектери бооп турар. Ооң иштинде, 5-6 наркотиктиг бүдүмөлдөр херээ боор. Хөй кезин оор, үптээшкин статьялары.

– Ол бичии оолдар катап рецидивистер апаргаш, дедир барып турар бе? Азы чаңгыс частырыг кылгаш, эттине бээр бе?

– Бир эвес бир дугаар кеземче херээнге онаажып турар болза, хосталгазын казып шиитпейн турар. Ынчалза-даа хөй кезин катап херектер кылып турар. Ону олар «романтика» деп бодаарлар. Ынчангаш школаларже үнүшкүннер кылып турар бис. Бистиң ажылымыс — оларга кем-херек үүлгедирге кончуг багай деп чүүлду тайылбырлаар. Оон ыңай, тыва-

лар эмин эрттир «изиг» аажылыг улус-тур бис ийин, этнопсихология-биле-даа ап көөрге, мындыг.

– Назы четпээннерниң ада-иелери дүвүрүп кээр-дир бе?

– «Кускун кара-даа болза, оглунга ынак» деп чугаа бар. Кандыг-даа ада-ие келгеш, «Мээң оглум ындыг херек кылбаан, башкылар кайнаар көрүп турган?!» дээш, болчурлар. Шынында кижизидилге өг-бүлезинден эгелээр болгай. Ада-ие демей-ле төлүңге ынак боор, кандыг-даа херекти кылып каан болза.

– Аар кем-херектер көвүдөп турар бе азы кандыгыл? Чамдык улус истелге үезинде орус дылды билбес болгаш, бодун камгалап шыдавайн баар, силерниң истелге черинде тыва специалистер хөй бе?

– Бир дугаар айтырыгга харыялаптайн: 2019 чылда чүгле Кызылга 29 өлүрүүшкүн болган, а 2018 чылда — 21, көвүдөп турар, кижиниң амы-тынынга сагышты-биле аар кемдээшкин чедиргени 2019 чылда — 6 болган, 2018 чылда — 10 чедер берген. Күштеп-чазарлаашкын дээш 2019 чылда 21 херек оттуртунган, а 2018 чылда — 36, эвээжеп турар, база олыш-каш сөөлгү үеде назы- хар четпээннерге хамаарыштыр аар херектер көвүдөп турар, хөй кезинде телефонну ажы-биле үптөп апарган азы оорлаан чоруктар.

Ийги айтырыңарга хамаарыштыр, Россия Федерациязының составында болганывыста, Конституцияда айытканы езугаар бистиң дылывыс база күрүне дылы бооп турар. Ооң мурнунда чылдарда база тыва дылче очулдуруп турган болзувусса, ам албан орус дылга очулдурга чорудар — негелде ындыг апарган. Кожууннарже барып ажылдаарга, чон шупту тыва дылдыг, албан очулдурукчу херек. А ону тып алыры дыка берге. Кадрлар айтыры дээр, эргелеливис Бай-Хаак кудумчузунуң 3 дугаар бажыңында турар. Кызыл хоорайның истелге салбырында шупту тывалар ажылдап турар бис.

– Чаш ажы-төлге хамаарыштыр күштээшкин, чазарлаашкын дугайында сөөлгү үеде медээлерде-даа үндү, час кээрге угааны багай кижилер хөдөлип чоруп турар бе?

– Ажылдап келгеш эскерип тур мен, часкы, күскү үеде угаан-сарып талазы- биле аарып турар кижилер көвүдөп кээр. Башкылар болгаш ада-иелер шупту харылзаазын улгаттырар болза эки, кымның-даа эвес, бистиң ажы-төлүвүс-түр, ону бодаар болза эки. Башкылар буруулуг, азы бис чандырыпкан бис, ада-иези буруулуг деп турбайн, деңге ажыл чорудар болза эки, өг-бүлезинге канчаар сургап, кижизидип алганындан аажы-чаңы ындыг боор, тывалар болза, «соңгу даваннар башкы даваннарны чандыр баспас» дээр.

– Ол үүлгедикчилер тыва кижилер бе, социал байдалы баксыраан, чаа хосталган бе азы кандыг кижилер?

– Колдуунда-ла хосталып келгеш, катап база үүлгедип алып ындыг херектер хөй бооп турар, домзактааш үнүп келгеш, боттарыңа шын шиитпир үндүрүп албайн, шын орукче кирбейн, кем-херек орунче кире бээр ындыг херектер хөй. Рецидивист дээр ындыг херектер дыка хөй болуп турар. Ындыг улустар талазы- биле ажылды күштелдирер, Тыва Чазаа-выс талазындан база ажыл чоруттунуп турар, чижээлээрге, «Чаа сорук» деп көдээ ажыл-агый талазы-биле мал-маган тудуп, өг-бүлезин азырап, шын орукта туруп алдым деп, бодун көргүзөр болза эки-ле-дир.

– Ховар үүлгедиглер дугайында

чугаалаар болза, ол кандыг херектер?

– Мен бодум Кызыл хоорайның истелге салбырында 2019 чылдың ноябрьдан эгелеп ажылдаан мен. Ооң мурнунда Улуг-Хемге кожуннар аразының истелге талазы-биле херээнге ажылдап чораан мен. Аңаа ажылдап турган үемде, 2017 чылдың август айда Чаа-Хөлге бир мындыг херек болган, бир аныяк оол соңгу адазын эндеп каан, ооң чылдагааны болза, кара чажындан тура көрбөс чораан дээш, оолдуң сеткили дыка хомудаан бооп турар. Бо чоокку үеде мындыг аар херекти (өлүрүүшкүннү) көргөним ол-дур ийин. Ол оол боду-ла: «Мени мынчаар бастып чорааны дээш, мындыг аар херекти кылдым, бодум харыылаар мен» дээш, буруулуг болганын чугаалаан кижилер. Оон ыңай черле мындыг ховар херектерни сагынмас-тыр мен.

– А истээри нарын херектер?

– Кем-херек үүлгедикчилеринде белең херек деп чүве турбас, чок. Бо чурттап-гада херек бүрүзү катапталтынып турар, демей херек турбас, кем-херек бодунуң талазындан нарын, солун, бергедээш-киннер-даа турар. Ынчангаш ону ажып эртер дээш, истелге ажылын албан чорудар апаар.

– Херекте кижилер турар кижилерни камгалаар талазы-биле кандыгыл? Бот-боттарывыстан коргар болгай бис, бичии республика болгаш.

– Бир-ле дугаарында херектерни чүгле айыылдыг улустар кылган деп бодап шын эвес, колдуунда эзирик болгаш айыылдыг-даа эвес улустар кылып каапкан боор. Эзирик байдалы-биле боданмайн, чүнү-даа кылып кааптар.

Херээжен суг улустуң сөөлгү үеде өлүрүүшкүн херектери кылып турары коргунчуг. А херечилерге хамаарыштыр, оларны камгалаар дугайында полицияда аңгы төп бар, орус дылга «Центр по защите свидетелей и потерпевших» дээр. Бир эвес буруудаттырганның талазындан, төрөлдөндөн билдиришкүннер кирип, ыйыдар болза, ол херекти истеп турар органга келгеш, ыйыдып турар деп билдиришкүн бижири. Төптүң ажылдакчылары судтуң шиитпирин үнгүжеге чедир, ол херечи кижини хайгаараар боор.

– «Авторитеттер» бар деп чугаалаар бар, бисте ындыг хамаатылар бар бе?

– Мен аңаа чүнү-даа чугаалап шыдавас мен, полицияда аңгы салбыр бар, биске хамаарышпас.

– Оон ыңай, сөөлгү үеде ие капиталы деп акшаның түнүнүң улгатканы-биле, маңаа хамаарыштыр херектер хөй болуп турар.

– Шынап-ла, ие капиталы-биле сөөлгү үеде херектер хөй бооп турар, ынчалза-даа Кеземче херээниң 151-ги чүүлүнде колдуу-ла ажык-кончаа сүрген чүүл болур, ынчангаш биске хамаарышпас, демги айытканым 447-ги чүүлдө айытканы-биле, тускай дүрүм езугаар көрдүнгөн улус болза, бис көөр апаар бис, ол дээр, депутаттар, сонгулда комиссиязының кежигүннери, прокурорлар, байысаакчылар, судьялар дээн ышкаш.

– Шаандакы херектер, чижээ, Генрих Эпптиң херээ — үүлгеткен кижилер тывылган бе?

– Ол херектер дугайында силерге долузу-биле харыылап шыдавас мен, чүге дизе ол база-ла «Онза херектер истээр» салбырда.

– Сөөлгү үеде экономиктиг харылзаа сырый апарган болгаш, Тываның чурттакчылары аай-дедир харылзаа тудуп кижилер турар херектер бар бе?

– Чамдык херектерни ажык болгаш дорт харыылаары болдунмас. Истелге органнарының чажыттары бар, узай бер-

ген херектер чылдар дургузунда ажык хевээр турар. Регионнар-биле харылзаалыг дээр, колдуунда акша-төгери-к талазы-биле херектер бар болур.

– 1944 чылга чедир тывалар кижилер амы-тынынга чедер деп чүүл көңгүс ховар турган дээр. Силер херек үүлгедикчилери-биле хөй ажылдап, хайгаарап турар-дыр силер, кандыг кижилер чалданмайн, кортпайн бир кижиниң амы-тынынга чедип турарыл, кол чылдаганы чүдөл?

– Ол айтырыгның харыызы дээр, бис тыва чон 1944 чылга чедир аңгы догуннаан күрүне турган бис, тыва дылывыска чугаалажып турган бис, ша-жын чүдүлгевис күштүг турган. Чаагай чаңчылдарывысты сагып чораан бис, «улугну улуг, бичини бичи» деп, улуг кижиниң мурнундан эртпес деп чораан бис. Амгы үеде бис боттарывыстың ада-өгбөвистиң биске дамчыдып берген чаагай чаңчылдарын сагывайн, ажы-төлүвүсү кижизитпейн, өске чоннарның демократия-ла дээш, багай талаларын өөренип турар бис.

Мени дүвүредип чоруур айтырыгларның бирээзи — чоннуң чаңчылдарын эгидери. Кандыг-даа чон, кандыг-даа нацияны көөр болза, эң кол үш чүүл: төрөөн дылы, чүдүлгези болгаш чаагай чаңчылдары. Бо үш чүүлдүң кайы бирээзи чиде бээр болза-ла, чон чиде бээр. Кожаа-хелбээ чоннарны көрүп тур ышкажыл бис, канчаар чидип турарын.

Бистиң Чазаавыс ажылды чорудуп турар, ооң мурнунда-даа чорудуп турган, ынчалза-даа сөөлгү үеде төрөөн дыл, тыва дыл шактарын школаларда кызырып турарыңа арай хомудаар чордум. Бис бодувустуң үш ыдыктыг чүүлүвүсүн кайы бирээзин чидирип алып болзувусса, чон бооп шыдавас бис.

Шаанда бисти канчаар кижизидип чорааныл? Ындыг боор, мындыг болбас, улуг кижилер, бичии кижилер дээш шуптузун ада-өгбөвис кара чажывыстан тура айтып, сургап чораан, ол чүүлдер бистиң мээ-медереливисте артып калган. Улгады берген улустар дээр, харын коммунизм үезин чурттап эрткен — ам катап чаа үе тургустунган, катап эрги чаңчылдары-высче эглип, школа, садиктерже, эге класстарже тыва дылывысты болгаш чаагай чаңчылдарывысты өөредирин күштелдирээл.

Бис лама башкы дээр, чедип келгеш, ном номчуп каар кижилер деп бодаар бис, ол ындыг эвес, тайылбыр ажылы ышкажыл, «Үш эртине» деп чүл? «Очалаңның хүртүзү» дээр, чүл — дээн ышкаш шын тайылбыр ажылы-дыр.

Биске сарыг шажынның дугайында шын тайылбыр кылганындан, тааржыр чүдүлге дээш хүлээп алган болгай бис. Ынчангаш шын тайылбыр ажылы кылып болза эки, чаагай чаңчылдарывыс, тыва дылывысты, чүдүлгевисти шын тайылбыр кылып тургаш, ажыглаарывыс чугула.

– Чеже-даа шиидерге, ол өөредиг болбайн турар...

– Шииткел дээр, чамдык кижилерге өөредиг болбайн, харын-даа дедир, удур, мен ынаар кириксеп тур мен, херек үүлгеткенер мурнунга баргаш, бодун «кончуг» кижилер бооп алдыныксаан байдалдыг улус база бар. Олар шын эвес боданып турар. Кырган-авайның чаңгыс борбак саап олураар амыдыраар инээн оорлап апаргаш, чүнү чедип алдым дээр-рил? Аңаа баргаш, база-ла кээргенчиг кырган ада-иезиниң чурттап олураар пенсиязынга ону кири, мону кири, мону мынчал деп олураар. Ындыг болбас ужурулуг.

ТОЖУЛАР ОРТУЛУКТА ЫШКАШ ЧУРТТАП ТУРАРЛАР

Тываның Баштыңы 2020 чыл Тожу кожунунун хөгжүлдэинге эргилде-лиг чыл болурун айыткан: көвүрүг тудуу эгелзэн, чырыкты шөөрин дугурушкан.

Тываның Тожу кожунун 2023 чылга чедир чырык-биле бүрүн хандырат.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол «Интергео» компанияның директорлар

чуртувус ол төлөвилелче хөй түнүг бюджет акша-хөреңгизин салыр болганда, 2022-23 чылдарда төпчүткен чырык хандырылганын коштунар кылдыр, чурттакчылыг суурларже чырык дамчыдар шугумнарны дүрген тудуп эгелзэрин инвесторлардан чедип алыр мен» — деп, Тываның Баштыңы бодунун блогунда дыңнаткан.

«Интергео» компания бодунун

висти өскелерден аңгылап, тожу тывалары деп анаа эвес адаан. Чүге? Чүге дизе олар ортулукта ышкаш чурттап турарлар, бир талазында — Саян сыннары, а өске талазында — күчүлүг Улуг-Хем бүззэлэп алган. Бөгүн Тожу көвүрүгнү тудуп эгелзэн. Тус черниң чурттакчылары бүззэлелден үнүп, эрткен үеге улуг секти салганы болур. Көвүрүг барда, оруктар кылдынар» — деп,

чөвүлелиниң даргазы Александр Хлопонинге Ак-Сугнун чеч-порфир чыдынында даг-болбаазырадылга комбинатын тудуу кожунун амгы үеде дизельди генератордан чырык ап турар улуг суурларын чырык-биле хандырат төлөвилелди боттандыра-биле, чонга дыка херек деп бадыйтка шыдаан.

«Дизельди электрогенераторларны тожуларның уттулар үези келир дээрзинге бүзүрээр мен. Бөгүн Тоора-Хемче кээр мурнуу чарында, «Интергео» компанияның директорлар чөвүлелиниң баштыңы Александр Геннадьевич Хлопонин-биле ужураштым. Ак-Сугнун даг-болбаазырадылга комбинатынче шөөр чырык шугуму Тожунун шупту суурларына албан чедерин, хол тудуп, дугуруштувус. Бистиң

адаанда кезээ — «Голевит даг-руда компаниязы» КХН таварыштыр делегейде эң хөй чеч бар (оң курлавыры 3 млн. ажыг тонна) Ак-Суг чыдынын шиңгээдир лицензияны алган. Инвесторлар бо чылын даг-болбаазырадылга комбинатын тудуп эгелевишаан, чырык дамчыдар агаар шугумнарын эптээр. Иркутскиниң энергосистемазындан Саян тайгаларынче шөйлү берген шугум 100 километр ажа бээр.

Россияның чаңгыс аай энергосистемазынга Тожуну кожарындан аңгыда, транспорттун чедингир эвес чоруун шиитпирлээр планнаттыңан. 2020 чылдың март 21-де эгелзэн көвүрүг Тыва биле кожуну харылзаштырат. Чер орук-биле кажан-даа аргы-жылга бар апар.

«Тожу — Тываның бир онзагай булуңу. Бистиң тыва ивижилери-

Шолбан Кара-оол соцчеткилерде бодунун арынында бижээн.

Объектини тудар эргени ойнап алган тус черниң тудук компаниязы — «Восток» КХН көвүрүг тудуун эгелзэн. Күрүнө керээзиниң негелдези езугаар, көвүрүг 2022 чылда ажылгалга кирер ужуруг, а тудугжулар 2021 чылдың ийги чартында, хуусаадан эрте ону дужаатарына бүзүрелдиг. «Восток» КХН-ниң тудугжулары Тываның найысылалы Кызыл хоорайның улуг көвүрүүн база туткан аргадуржулгалыг. Компания ынчан ол тудугну чыл ажыг хире хуусаадан эрте дужаап, 60 млн. хире рубльди камнап алган. Ол акшаларны Тожунун көвүрүг тудуунга кириштирет.

Тыва Чазактың парлалга албаны.

АЛДАРЛЫГ "БОРБАК-АРЫГНЫҢ" АВТОРУН МӨҢГЕЖИТКЕН

Култураның хоочун ажилдакчызы, композитор Анатолий Мижит-Доржуевич Монгуштуң 70 харлаанынга тураскаадып, ооң ажилдап чорааны РФ-тиң Караа көрбестер ниитилелиниң Тывада салбырының клувунун ханазында (Кечил-оол кудумчузу 5 дугаар бажың) тураскаал самбыраны аскан. Ол самбыраны тургузар дугайында айтырыгны ниитилелдин библиотекары Валентина Оюн саналдаан.

Анатолий Монгуш биле Валентина Канчыр-ооловна хөй чылдар дургузунда кады-кожа ажилдап чорааннар. Библиотека биле клубтун ажылының угланышкыны колдуунда демей, чоннун културлуг дыштанылганын бедик деңгелге тургузары. Хүлээлгезин деңге үлежип, бот-идекейи бедик аждап чораан эжин эки билер болгаш, коллеганының адын мөңгөжидерин ол саналдаан. Удуртуп-баштап турар даргалары-

выс база ол айтырыгны деткээн.

Библиотеканың директору Аида Дагба организастыг айтырыгларны шиитпирлээринге дузаны көргүскен. Тываның композиторларының чогадыкчы эвилели, тураскаал самбыраны аждаарына киржип, Анатолий Монгуштуң адынга чылыг сактышкыннары кылган. Композиторлар ооң ырыларының чыындызын «Чуртталгамның аялгасы» деп ат-биле чырыкче

парлап үндүрген. К. Данзын клубтун уран чүүл коллективин билдиг удуртуп, баштап турар.

Хөй чылдарда кады ажилдап чораан эш-өөрүвүстүн сүме, деткимчези-биле тураскаал самбыраны тургусканын сеткиливис ханызындан өөрүп четтиргенивисти илеретпес аргам чок. Светлана МОНГУШ.

Күш-ажылдың кижизи

БУЯННЫГ, НЕГЕЛДЕЛИГ БАШКЫ

Ак-Довурак хоорайның ийи дугаар ортумак школазынга кады ажилдап, эдер-жип чораан эжим, коллегам дугайында өөрүшкү болгаш чоргаарал-биле бижип олур мен.

Чоокта чаа республиканың Р.Д. Кенденбиль аттыг уругларның уран чүүл школа-интернадынга чорук-херек аайы-биле кире дүшкеш, коридорлап эртип бар чорааш, эки таныырым үнү дыңнап кадым. Класстың дужунга кээп, дыңнааланмышаан, чапсарны манап алдым. Уруглар чапсарлап үнүп турда, коңга эдиптерге-даа, Алла Аңгыр-ооловна бижиттинген олур, кыйгырып-тым. Өөрүшкү-маңнайлыг ужураштывыс. Чай кадында ажил-амыдыралын сонургап чугаалажып тура, хөйү сагындым.

Аажызы черле ындыг киж, ажык, биче сеткилдиг, эриг баарлыг, ажил-ижинге аажок кызымаккай, бедик харысалгалыг. Өөнүң ээзи Александр хуу сайгарлыкчылап ажилдап турар, үш кызы өглүг-баштыг, уйнуктар чылдан чылче неме-жип, өзүп, көвүдзэн болду.

Алла Хову-Аксы ортумак школазын дооскаш, ол-ла чылын Кызылдың педагогика институтунун бойдус-география факультетин 1983 чылда дооскан. Күш-ажылчы базымын Бай-Тайга кожунга эгелзэн. Өг-бүлө байдалының аайы-биле Ак-Довуракче көжүп келгеннер. Бир-ийи чыл ажилдап чораашла, коллективтин хүндүткелин чаалап ап, директорнун класстан дашкаар ажилдар талазы-биле оралакчызынга томуйлаткан. А нитизи-биле ол школага бистиң-биле он чеди чыл ажилдаан.

1990 чылда школавыска лицей класстар ажиттыңан, оларның бирээзи биология-химия угланышкынныг, Алла Аңгыр-ооловна аңаа биология башкылап турду. Арга-дуржулгалыг башкының өөреникчилери быжыг билигин ап, дээди өөредилге черлеринче хөй кези кирип алган. Оларның аразында биология башкылары, эмчилер, эртемденнер дээш, кымнарны чок дээр. Башкылары бистерни солуп, школавыста башкылап берген доозукчулары-выс хөй. Оларның аттарын чоргаарал-биле адаайн: Нелли Күжүгет, Аюта Сонам, Долаана Чугуртей, Алена Ооржак, Надя Данзырык. Университет, колледж дооскан эмчилер база эмчи сестралары шуут эмгежок: Айлана Делгер, Шончалай Шырап, Саглай Саая, Чодураа Ооржак болгаш өскелер-даа.

Алла Аңгыр-ооловна 1985 чылдан 1997 чылга чедир Ак-Довурак школаларының биология башкыларының методиктиг каттыжышкынын удуртуп келген. «Чылдың башкызы» мөөрейлерге, эртем-практиктиг конференцияларга доктаамал киржип чаңчыккан башкы. Школавыс Алла Аңгыр-

ооловнаның удуртулганының ачызында чаагайжыдылга талазы-биле чүгле районга эвес, а республикага тергидеп турган чүве. 1995 чылда аттестацияны чедишкенин эрткеш, бирги категорияның биология башкызы болган. 2004 чылда эживис «Россия Федерациязының өөредилгезинин хүндүлүг ажилдакчызы» атты чедип алган.

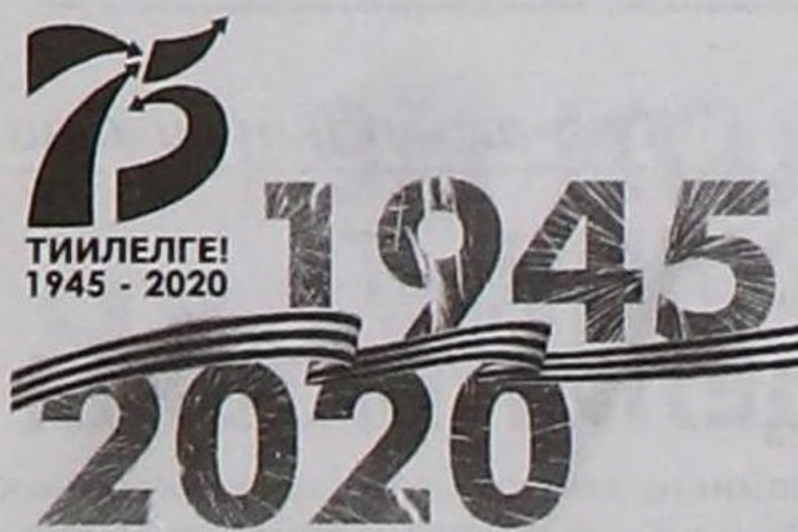
Р.Кенденбиль аттыг уругларның уран чүүл школа-интернадынга биология, география башкылап ажилдааш, ооң оран-савазын чаагайжыдарына улуг үлүг-хуузу кириген. Чайгы үеде школа-интернаттын дашты ногаан чайт, янзы-бүрү чечектерни чогадыкчы езу-биле олуртуп, тараанын, олар чечектели бергенде көргөш, киж магадап ханмас.

Салым-чаяанныг уруглар школазында коллегавыс ам 18 чыл ажилдап турар. Олут орбас башкы класс башкыларының методиктиг каттыжышкынын удуртуп, педагог-организаторлап, директорнун кижизидилге ажылының талазы-биле оралакчызы болуп ажилдаан. Өөреникчилерниң бот-башкарылга эргелелиниң бүгү документациязын чогуур деңгелге тургузуп, кижизидилге ажылының программазын ажилдап кылган. 2003 чылдан бээр ол география башкылап турар. Башкының эки ажылының түңнели — өөреникчилери ЕГЭ шылгалдаларын чедишкенин дужаап турары. Өөреникчилери янзы-бүрү республика болгаш россияжи деңгелдин мөөрейлеринге шаңналдыг черлери ап турар. Башкының-даа, өөреникчилериниң-даа ханы билиглии дээди категория аттестациязының хыналдазының үезинде улам тода илерзэн.

А.А.Хомушку «Тос эртин» фоточуруктар конкурзунга киришкен, ооң Дөгзэ даан тырттырган чуруктары төлөвилелдин тиелекчилериниң номунче кирген.

Башкы Кызылдың уран чүүл колледжинде база башкылап турар. Студентилерге өөредилге программаларын дараазында угланышкыннарга тургускан: «Экология», «Естествознание». Тыва парлалгага башкының ажилдары доктаамал парлаттынып турар, чижээлээрге, «Башкы» сеткүүлүнге, «Тувинская правда» болгаш тыва дылда солуннары-выска. Амгы үениң технологияларын башкы ажылынга шагда-ла ажылдап турар. 2015 чылдан бээр ол Конгар-оол Ондарның адын эдилзэн школа музейинин удуртукчузу. 2019 чылда Алефтина Аңгыр-ооловна Хомушка республиканың уран чүүл школазының дирекциязы «Күш-ажылдың кижизи» хүндүлүг атты тыпсып, ооң ажил-ижин бедии-биле үнелзэн. Башкы өөрлери аңаа чоргаарланып чор бис.

Мария ООРЖАК.
Ак-Довурак хоорай.

Улаан-Быраа сумузу Хемчиктин ийи чартыын шыва ап баткан чыдар. Чөөн-Хемчик кожуунунда улуг девискээрлиг, Хемчиктен Улуг-Хемге четкен, аргыжарда эң ырак, оруу ийлиг берге черни совет үеде чаа административтиг ат-биле Ийме (Ий мен) сумузу деп адай берген. Ооң девискээринге Хемчиктин бир талазынга хамааржыр черлер: Улаан-Быраа, Хая-Бажы, Кызыл-Бут, Теректиг-Чарык, Кум-Суу, Сесеге, Хомурак, Хараганниг-Хову, Баяжы, а өске талазында: Улуг-Шеле, Кур-Шеле, Теректиг, Ал-Шум, Шом-Шум, Алды-Уру, Үстүү-Уру. Аңаа чурттап чораан бистиң төрөл чоннар: монгуштар, ондарлар, түлүштер, саттар, ховалыглар болгаш кара-монгуштар.

Бир кыжын авам Хараганниг-Ховунуң Даг-Херээ деп кыштаанга мени бодараткаш, тос хар чедир азырап каанда, хой, өшкүлери дозуп, бызааларны өдөккө хавырып эккеп бээрин билер, дузалыг апарган мен. Чайын, бир хүн, ачам школа чанында Кызыл-Булуң дээр бажыңга кире бээрге, ынчан радио, телефон деп чүве бар эвес, кижилер аңаа фашистиг Германия совет чуртче халдаанын дүвүрел-биле дыңнаткан.

Оон ачам өгө келгеш:
— Бистиң-биле найыралдыг, дузалап чоруур чурт ССРЭ-же немец-фашистиг эжелекчилер халдаан-дыр. Оларның танкылары кончук күштүг болганындан, совет танкыларны черже кири басыпкаш, бурунгаарлап олурар-дыр — дээр.
Бис кезек када ыт чок олурган бис. Ие кижиге болгаш, авам девидей берип:

— Ам чүнү канчаар бис? — деп, ачамче көрүп алган айтырып олур.

Ачам:
— Бис шыдаар шаавыс-биле дузалажыр ужуруг бис. Дайын дээрге эң берге, эң багай чүве-дир ол — диди.

Оон эгелээш, авам анаа олур-бас апарган. Хостуг үезинде хураган дүгү кидизин чадып алган, уктар быжып, даарап олурарын бо-ла көөр мен. Кидисти төндүр уктарны даарапкаш, хураган кештеринден хол-хаптарын база быжып алгаш, хол-биле даарааш, хапка суккаш, аптарага шыгжап алыр турган. Күскээр ой хой кечинден кызыгаар-жы тону ышкаш чолдак, ак тонну авам база даарап турду. Суму даргазы өгүбүзүндөн улустуң дайын-га берген белектерин өйлөп-өйлөп чыып келир. Ынчаар авам бодунуң холу-биле даарааш, дөрт чыл улаштыр хой белектерни чоруткан.

Ачам аъттарын хүннүн-нө көрүп, бөлүп турган кижиге. Хүн изий бергенде, аалывыс чанынга машина турупкан, оон алды кижиге үнгөш, Хемчик кыдынга эштер бодааш, ырыктааштарлыг сугну сүзүп киргеш, ында балыктарның чөмнээнин көрүп, чунуп алганар. Оларны көөрүмгө, узун-узун, маңган ак кештерлиг, баштары сарыг дүктөрлүк болчук. Аалга келиримге, ачам: «Бистиң аъттарывысты хүлээп алыр дээр келген Москваның мал эмчилери-дир» — дээр болду. Орус кижилерни бир дугаар көргөним ол.

Эртенінде ачам доруг, хүрөс сес аъттарын доозазын чедип, сүрүп алгаш, Теректигнин фронтуга аъттар хүлээп алыр Көк-Аяңче чорупкан. Бир хонганда, ачам эзерин чүктөп алган чанып келгеш, биске: «Аъттарымын хүлээттим,

Эмчилер шинчип көргөш, бирээзи мээр холумну туткаш: «Очень хорошо!» — дээр, эктимни суйбап кагды» — диди.

Мээр улуг акым Ондар Балдайган Тыва Арат Республиканың шеринден халажып келгеш, Ийме школазынга башкылап ажылдап турган.

Школа чайын ажылдаван. Суму даргазы Ондар Чүлдүм чоннуң белекке берген аъттарын Абаканга чедир бөлүк-биле сүргөш, дужаап бээрин сүмөлээрге, ол чөпшээрешкен. Ондар Балдайган аъттарны Абаканниң Кара-Суг деп черинге дужаап чораанын биске мынчаар чугаалаар: «Хөй аъттар ховуларга оъттай бергенде көөргө, черниң чечээ ышкаш, айыраң шокар болур чүве. Аъттарның чүзүннери янзы-бүрү болганындан, ынчаар көстүр. Сүрүп чораан аъттарымын эскеримге, үргүлчү Тывадан келген оруунче баштарын углап алган оъттаар болчук. Олар

хаактап чоруур аныяк кижиге улуг чедишкен-дир.

Мен «Шын» солунну улуг-кара-лап номчуттар апарган мен. Ында тыва чоннуң совет дайынчыларга белзэн, хөй вагоннарда чүдүргөш, чедирип турганын бижзэн болду. Ону баштап чораан кижилер Тыва Арат Республиканың даргазы Салчак Тока Калбак-Херекевич, малчыннар Кудажы, Лопсанчап, чогаалчы Сергей Бүрбү дээр өскө-даа улус.

Чогаалчы Сергей Бүрбү Бакысович Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тываның чону ССРЭ-ге фашистиг Германияны тиилээринге дузалап, аңаа берген белектериниң дугайында «Кызыл кош» деп балладазында онза чараш кылдыр бижип илереткен. Ол чогаалдың утказынга дүүштүр, Тиилелгениң 75 чылынга тураскаадып, Кызылда Улусчу чогаалдыг бажыңының чанында, узун панораманы эрткен чылын тургусканы тываларга уттундурбас өөрүшкү болуп артар.

Оон улаштыр солуннарны

хүлээп алган. Удаваанда немец-фашистиг Германияны тиилзэн деп чон аразында дамчыыр чугаа бар апарган, ол безин кижилерни сорук кирип, өөрүшкүнү болдуруп турган. Тиилелге чылы-биле чергелештир, орустар Тывавыска кээр эгелзэн. Эвээш санныг тывалар чурттап турган Чадаана хоорайга хөй орус чон көжүп келгеш, турумчуп алган. Ынчаарда Хемчиктин улуг, биче сугларынга балык, байлаңнарның хөйүн кижиге магадап көөр чүве. А кат, чимис база эңдере турган. Кылыр ажыл чок турган хамаатылар ийи, үш болуп алган Хемчик унунга балыктап чедип келирлер. Аңаа турган тыва малчын өглерге олар келирге, шай, быдаа хайындырып берип, хүндүлээр, а тыва чонга орус дылды билбеси шаптык кадып турза-даа, ону күзөлдүү-биле өөренип ап, найыралдажып эгелзэн. Чамдыкта орус балыкчылар билип алган турган боор, өглерге келгеш, хөнектерден эгелзеш, өскө-даа саваларның ойбак черин бүдүр

гаш, 16000 баш хой, өшкүнү өстүрүп, инек, сарлык, чылгы малдың бажы 700 четкен, хөй чылдарның иштинде 200 хире машина-техниканы ажылгап, совхоз төвү Ийме суурнуң кудумчулары асфальтылаттыган, малчыннарның амыдыралы экижи, кыштагында электри чырыктыг, телевизорларны көрүп, чунар-бажыңарлыг апарган чүве.

Бир хүн Ийме суурга дыңнаарымга улус: «Коммунистиг партия болгаш Чазак дугайында деп чугаалажып турар апарган. Кижиге бүзүрээр-даа аргажок. Чүвениң ужурун чугаалаар партия кежигүнү, даргалар-даа чок. Садыгны үптөп алгаш барган, совхоз конторазы ээн калып, сонга-хаалгазы буступ эгелзэн. А чамдык кадарчылар кадарган хойларын, инектерин, хуужудуп алгаш барган. Машина, тракторлар башкарыкчыларның хуу өңчүзү болган. Хоойлу ажылдакчыларының кошкай бергенин билгеш, чамдык холтак кижилер дөм-биле чоннуң клувун, малчыннарның бажыңарын бускаш, машина-

СААМЧААН САКТЫЫШКЫННАРЫМ

өскөн, төрзөн черинче чаныксап турары ол боор. Кажан оларны Кара-Сугга кажаалап, эзер-чонаа-высты алгаш чоруттарыска, аъттарывыстың чамдыктары биске көрүп тура, оранып турганын дыңнаарга: «Байырлыг» азы «Бисти каапкаш, чанарың ол бе?» — деп турганзыг болур. Акым мунуп чораан аъттарының кудурундан

«Бистиң аъттарывысты хүлээп алыр дээр келген Москваның мал эмчилери-дир» — дээр болду. Орус кижилерни бир дугаар көргөним ол.

хылдарын чулгаш, ону бөле баглап алганын биске көргүскөш, «Мону Сесеге (Чечектиг) ховузуңуң бир хараганыңа баглап каар мен» деп олурганын сактып ор мен. Фашистиг Германияны тиилээнин соонда, каш хонганда, «Немец-фашистиг Германияны тиилзэни дээр» деп медаль-биле акымны шаңнаан, ону аажок сонуургап көргөн мен.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде, Тывага суму бүрүзүңгө ополчен шериг өөренип турган. Иймеге олар боттары ыяш ланчылыларны, автоматтарны чазап алгаш, холунга тудуп турган. Ол аныяктарның «кыска шаш», «узун шаш» деп турганын дыңнаан мен. Ополченнер часкаар, чылыг апарганда, коязында суурларже халдап, эжелеп алыр деп ойнап турган.

Бир катап хой кадарып чорумда, бистиң аалывыстың мурнунда ховуда оруктап хөй кижиге хаактыг чаржып батты эвеске. Эң бажында чорааннары кашпагайы кончук, ийи холунда даянгыжы-биле черден иттинип, маңажып чоруур болду. Олар хаактарны, даянгыштарны боттарыдыттан, хадындан, талдан чазап алыр турган. Эртенінде сураан дыңнаарымга, Ийме сумузуңда ополченнерден Чадаанага болур хаак маргылдаазыңа баар шыраар хаакчыны шилип турганы ол боор тур. Сумулардан келген ополченнер аразыңа хаак чарыжыңа Иймеден Монгуш Чимбии бирги черни алгаш, Кызылче чорупкан. Кызыл хоорайга болган республиканың хаак маргылдаазыңа 10 километрге үш дугаары болурга, Ийме чонунга-даа, бодунга-даа өөрүшкүлүг, чоргааранчыг болган. Ынчанмай канчаар, уктуг хап идиктиг, ой хой кежи чүвүрлүг, баглаар хаактыг, чаа

номчуп турарымга, тыва эки турачы эрес оолдар немец-фашистерни чылча шавар дээр, дайынче аъттаныпкан болду. А оларны ынак душтуктары үдеп тура, Улуг-Хемниң Кежиг-Аксынга, дайзыннарны тиилээш, чанып келириңерге, уткуп алыр черивис бо болзун деп дугуржуп алганзыг.

Чогаалчы С.А. Сарыг-оолдун

шүлүүн езугаар:

«...Улуг-Хемниң Кежиг-Аксы
Уткуп алыр черим болзун» деп,
ырлажып үдзэн.

Тыва эки турачылар командалып чериниң даалгазын соруктуг күүсеткеш, чанып келген. Оларның аразындан Хомушкү Чүргүй-оол, Төлюш Кечил-оол Совет Эвилелиниң Маадырлары болган. Эрес-дидим тулушканы дээр, орден, медальдар-биле олар шулту шаңнаткан. Украин черге маадырлыг тулчуп, бажын салган Оюн Түметей, Оюн Токтук, Ондар Дажы-Серен дээр өскөлөрү-даа адап болур.

Бистиң Иймеден фронтуга чораан Михаил Белекпенович Сундуй чайын Иймеге келгеш, чонну чыып алгаш, канчаар дайынга киришкенин болгаш дайынның аар-бергезин караа-биле көрүп,

Тыва чонга орус дылды билбеси шаптык кадып турза-даа, ону күзөлдүү-биле өөренип ап, найыралдажып эгелзэн.

холунга боолуг тулчуп чораанын улуска чугаалап турганын көргөн мен. Ооң сөөлүндө ол тыва эки турачыларның аъттыг эскадронунуң дугайында намдар-тоожу номун, оларның-биле ужуражып, чугаалажып тургаш бижип каан, эш-өөрүнүң мурнунга улуг мөгейигни кылып, оларга балаттынмас тураскаалды арттырган фронтучу деп билер мен. Ынчаарда Ийме сумузуңдан ийи кижиге фронтуга чораан. Олар Михаил Белекпенович Сундуй биле Нордуп-оол Чалбайганович Монгуш. Ам Ийме суурунда оларның аттарын тывыскан ийи кудумчу бар.

ТАР-ны ССРЭ 1944 чылдың октябрь 11-де бодунуң составыңа Тыва автономнуг область кылдыр

дуңзаалап бээр турган.

Тыва ССРЭ-ге каттышкан болгаш кызыл шериг немец-фашистиг эжелекчилерни тиилээниниң сөөлүндө, бис бичии тургаш, кинолардан көрүп эгелзэн бис. Оон коргунчук дайын дугайын билип ап, дайынчыларның маадырлыг чоруун магадап, хүннүн чыгы дайынның кинолар көөр турдус. Оон бис ында солдаттарны өттүнүп, дайылдажып ойнаар апарган бис. Ынчаарда оолдар бөлүгөжип келгенгенисте, өглер чанынга чолдак ыяштарны боо кылдыр туткаш, чаштып, боолажып ойнаар турган бис. Бистиң дайын дугайында ойнап турарывысты ада-иелер билгеш, ыяш бооларны биске чазап берип турган. Ол чорук бисти улам сорук кирип, Төрзөн чуртунга бердинген чорукка кижизидилгениң эгези турган боор.

Иймеге чон боттарының күзели-биле мал-маганын каттыштырып ап, 1950 чылда Ленин аттыг колхозту тургускан. Баштай колхозчулар өг бүрүзүндөн саржаг чыып чоруп тургаш, бир машинаны садып алган. 1952 чылда колхозка улуг чедишкен болганын ам-даа уттаан мен. Ынчан Сесеге ховузуңга колхоз бедик дүжүттү өстүргөн турган. Бир гадан 50 ажыг центнер болган. Тараа ажаалдазы хар чаапканда, ноябрьда уламчылап турган. Чон тараалыг, эки чурттап болурунга бүзүрөп эгелзэн. Колхозтуң эки дүжүт алганын Тываның обком

техниканы алгаш, өскээр көжүрүп аппаар турду. Чон ажылдаар чер дилеп, хоорайларже көжүп чоруп турган. Бир ай эрткенде, суур тоңаттыган, хоозурап калган, дайын болган дег апарган. Хөй кижилер күрүнениң өңчүзүн ап, чип эгелзэн турда, үениң башкарыкчы даргалары та каяа турганын кижиге билбес.

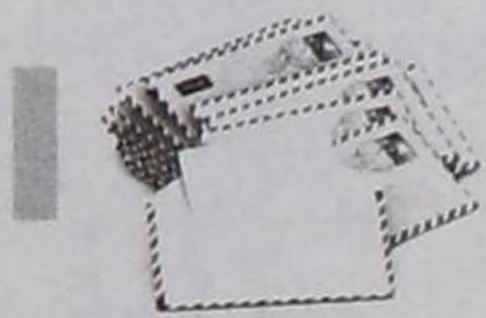
ССРЭ делегейде эң күштүг, улуг чурт турган. Ам мен улгады-даа берген болзумза, арга тывылза, аныяктарга ооң дугайын чугаалаарындан чалданмас мен. Ону мен бактавас мен, мээр амыдыралымга ол улуг ужуру-дузалыг болган деп билер мен. Мен совет үеде эртем-билиг чедип алгаш, аас-кежиктиг, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг чурттап чор мен. Ажы-төлүм дооза дээр эртемниг, ажылдап, чуртунга үлүг-хуузуң кирип чоруурлар. Оларның аразында эмчи эртемниң доктору, төөгү эртемниң кандидаты бар.

Делегейде ажылчы чоннарның хайыралдыг күзелин амыдыралга бир дугаарында боттандырып, совет кижилер чөптүг күрүнени тургускан. Олар хөй-ле чүлдери кылган. Кажан бодунуң Ада-чуртун камгалаар үе келирге, дидим болгаш демни-биле камгалап шыдаан. Ону кажан-даа утуп болбас. Бис фашистиг эжелекчилерге удур тулчуп чораан болгаш, Ада-чурту дээр амы-тынын берген хоочуннарны сактыр ужуруг бис. Үе ам-даа берге. Ынчангаш хоочун салгалдың кижилериниң, кырганнарывыстың, ада-өгбелеривистиң дугайында төөгүлүг шынны камгалап артары-выс чугула.

Ада-чурттуң Улуг дайыны — бүдүн эпоха апарган, төнчү чок, коргунчук, маадырлыг чорук. Амгы сорулга шак ыңдыг үшкү дайынны болдурбазын, катаптавазын чедип алыры болур.

Кызыл хоорайның Эки турачылар кудумчузуңда аъттыг шериг кижиниң улуг тураскаалын бо-ла көөр мен. Ол барыын чүкче углай халдып бар чоруур. Тыва эки турачы эскадронунуң ат-алдарын, маадырлыг чоруун, бүгү кижилер утпазын дээр, тургускан тураскаалдыр. Мен хостуг үемде ооң чанынга олуруп алгаш, тыва эки турачылар аъттарын мунупкаш, тулчуушкунче зирлер ышкаш караңадыр шаап, халдап тургаш, Ровно хоорайны, Деражнону, ооң чоогунда суурларны фашистерден хостааннар деп сактып олурар мен.

Алдын-оол ОНДАР.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

КЫЗЫЛ ХАПТА КӨК-ХЕВЕК ЧИҢГЕ ТАРАА

«Шаг-шаанда тараа чок үеде, күске мортуу касканнап тургаш, оон бичии тараа тып алгаш, ону тарып, өстүрүп турган» — деп, ачам чугаалап орган.

Бистиң Хемчик, Сүт-Хөл улузу тараа дугайында мынчаар ырлажыр:

*Хемчиим турда хертеш-ле мен.
Хевээм турда, тодуг-ла мен.*

*Тандым турда таңдаш-ла мен.
Тараам турда тодуг-ла мен.*

Өгбелеривистиң бо ырызы ам-даа бисти соруу кирип, күш-ажылче кыйгырып турар. Тараа тарыыр шөлдерни эртежик-ле, куу чазын белеткеп кириптер. Черни суггарып, андазын-биле чарып, илииртээш, оон тараазын чажып каар. Сүт-Хөлде Кара-Чырааның хоочун чурттакчызы чораан Кара-Моңгуштарның хөй ажы-төлү Алдын-Хавак, Чалбак-Хараган ынчаар мал-чер болгаш тараа ажил-агый талазы-биле алдаржаан улус болдур ийин.

Бүгү назынында Самбыл ирей, өөнүң ишти Сендиң кырган-ава чонунга кончуг хүндүткелдиг чурттап чорааннар. Оларның чараш, кежээ кенни чаа божаан турган. Та канчап чүве ийик, бир хүн кенни хенертен чок апарган. Кавайлыг чаш оол ынчаар өскүс арткан. Ирей-кадай чаш оолду өстүрүп, азыраар дээш падын параан. Дүн-хүн чокка ашак-кадай ол оолду чүгле хол кырынга чайгап өстүргеннер. Хөлүн эрттир ыглаган, артында үнү чидиг берге төл болган. Кырган-авазы тарааны аңаа сүтке чаа хайындырып бергеш, ооң-биле эмискиктеп, шору кижиле өстүрүп аптыр. Бичии оол өскөн тудум, оон орлан-шоваазы кедергей, чаш хирезинде угаанныг деп чүвези аажок. Чыл ашканда, часкаар инектери база эртежик төрүпкөн. Кырган ада-иениң чымыжы улгаткан. Оолдун адын Тас-оол дээр. Өгүнү беш дугаар бичии оол болуп, кырган-авазы-биле тараа шөлүңгө хүнзээр, бодунуң кылып шыдаар ажылын кыла бээр, кырган-авазыңа эш кылдыр өзүп келген. Оларын авам, ачам дээр. Билип кээр-ле, ада-иези

ону эргеледир, аңаа аажок ынак болган.

Бичии Тас-оолдан өске, Айлаңмаа деп уруу база бар. Айлаңмаа сөөлүндө Тес-Хем чурттуг Чооду Мындырвай деп кижиле өг-бүлө тудуп чурттап берген. Эгезинде анык күдээ Сүт-Хөлгө комсомол райкомунга ажилдап чедип келген. Олар ынчаар таныжып алган.

— Оглум кежээзин, удавас школага өөренир сен. Өзүп келгеш дарга азы башкы болур сен. Самагалдайга барып угбаңга өөренип кедер чараш хептер саттырып алыр сен, оглум — деп, кырган-авазы ону деткиргеш, бичии оол аажок амыраар турган.

Тас-оол бызааларын шыктан ай деп эккээр. Аай-дедир инек бажы дозар. Бир хүн кырган-авазы шыырак оолдар айбылап алгаш, көк-хевек тараазын оолдарга ууштадып, хооруп, соктап белеткеп алган. Соктаан тарааны чаа хайындырган изиг сүтке шыгыткаш, оолдарга база каап берген. Чаагай тарааның чыды өг иштинге долуп келген. Кожазының ыды безин тарааның дүгүн чип алгаш, өг чанынга дыка үр амданнап, чылганып чыдар. Ол хире чаагай тараа дээрзин, Тас-оол билип турган.

Авашкылар көк-хевек чиңге тараазын кызыл хапка уруп алган. Тас-оол ону ооргазынга чүктөпкөн. Самагалдайга уг-базынча чаагай тараазы-биле аалдап чорупкан. Кызылга чедип келирге, оларны аажок таныыры кижиле уткуп алган. Ооң адын Хүлер-оол Виктор Кыргысович дээр. Кырган-авазының күдээзи болган. «Мээң бажыңымга хонуп алыңар» — деп, бичии оолду аажок чаптап көргөн.

Кижиле өзер, кидис шөйлүр деп чүве ол ыйнаан. Сөөлүндө Тас-оол кырган ада-иениң кончуг кежээ, мөгө шыырак оол болган. Өстүрүп каан кырган ада-иезин хомудал чок кылдыр азырап, оларның езулуг төлөптүг оолу болган.

Анзатмаа МОҢГУШ.
Кызыл хоорай.

ХОМДУ ТЫВАЛАРЫ АРТЫШ-БИЛЕ ЭМНЕНИР

Моолдун Ховд аймакта тывалар үнүштерни, оъттарны эм кылдыр ажыглап турарлар.

Артышты янзы-бүрү кылдыр ажыглап келген. Шупту хевирлери аарыгларга дузалап турар. Ону хайындырып ижер, хайындыргаш чунарга база дыка эки. Ол ышкаш чыдын чыптаар. Артыштың бактерия узуткаар талазы база бар.

Грипптей бергеш, база-ла артышты ажыглап турарлар.

Дараазында чүүлге, оларның чугаазының аянын арттырышаан, артыш-биле эмненириниң дугайында чугаазының кеззеин киридим. Солун болур чадавас.

Гриппти — «Дашкыыр» деп айтыр. «Хаайындан суг хап, дашкыыр дээр каап-тыр» деп чугаалажырлар.

Артышты болза бис ышкаш ажыглаар, хайындырып ижер болза, аарыгларга дыка дузалыг. База улуг халыыдаан кижиге, малга-даа ижиртип болур. Оон болза, бужартаан кижини чуур. Артыш-мартыштан бодун хап, артышты хайындырып, бичии-бичии ижерге дыка эки.

Эдинден «түрдү чиг» үнген кижини чуп, экиртир чүве. Артышты от кырынга каарга, чыды чаагай болур.

Полина СЕРЕН.

АК-ЧЫРААНЫҢ МУРНАКЧЫ МАЛЧЫННАРЫ

Күш-ажылдың кижилери

Өвүр кожуунуң Сарыг-Хөл сумузунуң «Ак-Чыраа» КУБ-та «Чемпион малчын» аттың эдилекчилери Владимир, Лидия Шокарлар ажыл-ишке шалыпчы, амгы шагны-биле чурттап чоруур өг-бүлө.

Өг-бүлениң херээжен ээзи Лидия Окчаевна Красноярскиниң көдээ ажил-агый техникумунуң мал эмчизи салбырын 1994 чылда дооскан. Күш-ажылчы баштайгы базымын төрзөн чери «О-Шынаа» совхозка эгелзэн. Ол малчын

төлүнүң ортуну. Ол «О-Шынаа» совхозунга 10 чыл ажыр малчыннаан.

1993 чылда Шокарларның өг-бүлөзи Владимирниң ада-иениң чурту болур «Ак-Чыраа» совхозка малчыннап эгелзэннер. Оъттуг-көктүг Көжээ-Бажыга малын тай-

агый яамыларының, ТР-ниң Төлээлекчилер палатазының хүндүлөп бижиктери-биле шаңнаткан.

Шокарларның өг-бүлөзи 5 ажы-төлүн эртем-билигге чедирип, амыдыралдың делгем оруунче углап баштап, бут кырынга тургузуп алган. Улуг уруу Алдынай Владимировна — дээди эртемниг башкы, амгы үеде Ак-Чыраа школазының директору. Инга Владимировна — дээди эртемниг эмчи, Иркутск хоорайда уруглар эмчизи. Оглу Владислав Владимирович — чолаачы мергежилдиг, ачазының дузалакчызы, «оң холу». Айдыжана Владимировна — дээди эртемниг экономист. Хеймер огул Начын — ТКУ-нуң студентизи, күш-культура башкызы болур. Ажы-төлү шупту өглүг-баштыг, уйнуктары 10 четкен.

Малчын өг-бүлө хүндүлүг дыштанылгаже үнген-даа болза, хуу мал ажил-агыйын тудуп турар, суурдундан ырак эвесте кыштагыт.

Лидия Окчаевнаның холу черле куруг олурбас, даараан, аргаан олурар. Ол тыва кыс кижиниң кылыр ижин шуптузун билер: алгы-кежин эттеп, божалааш, ажы-төлүңгө тыва хептерни даарап берип чоруур. Бүрүн өгүнүң дерин өг-бүлө боттары кылып алырлар. Чайгы үеде хой дүгү-биле дүктү салып, кидисти кылып алыр. Кидистен сырып даараан тыва ширтектерни эдилеп олурарлар. Инек малдың сүдү-биле тыва ак чемнерниң шуптузун кылып, аш-чемге ажыглап турар. Артыкшылдыын чонунга өргүп, садып-сайгарып алырлар.

Өг-бүлениң чылгы малы база көвүдөп, кулунчактар чылдың немежи, өзүп турар. Лидия Окчаевна — суурда бажының огородунда ногааны өстүрүп, ажы-төлү, уйнуктарына салаттарны, дузаан чемнерни кылып берип чоруур кежээ ава. Чайгы үеде бойдустан хайыразы кат-чимисти вареньеелеп, эм оъттарны чыып, хумагалап алыр. Суурда болуп турар культуруг хемчеглерниң идепкейлиг кижикчи.

Улегерлиг, ажил-ишчи өг-бүлөгө ам-даа хөй-хөй чедииш-кинерни күзөдүм.

Тамара ШИНЧИК.
О-Шынаа сумузу.

АНАЙ, ХУРАГАН ОНЧА-МЕНДИ-ЛЕ БОЛЗУНАМ

Аныяк малчынга сүмө

Бо үеде мал ажил-агый аныяк-өскөн сонургап, республиканың төлөвилелдеринге идепкейли-биле киржип турар апарганда, оларга арга-дуржулгалыг кижиниң сүмөзи черле херек апаар боор дээш, мону бижип орарым бо.

Анай-хураганнарны онча-менди камгалап алыр дээш, малчын кижиле кыштаглаашкыга эки белеткенир ужурлуг. Ылаңгыя мал чемин четчир кылдыр белеткеп алыр.

Төрүүр хойларны аңгы тутса эки, 350-400 баш хой-өшкү аразында чаш оолдарын тып алырынга чиик болур. Хой азы өшкү

бодунуң чаш төлүн чыдындан азы алгызындан танып алыр.

Хойларны аргалыг-ла болза, март айның ортан үезинден эгелеп төрүдөр. Ынчан хүн дурту узап, агаар-бойдус чылыг бээр. Чазын көжерде чаш мал аваларын эдерип маңнажып турар апаар. Өшкүлери апрель айда төрүдөргө эки, анайларның доңуучалы аажок.

Демдектей дугаарлаары: сакманчы бүрүзү аргалыг-ла болза, аңгы кажаалыг, дугаарлары бир янзы өңнүг болур. Машина дугуянуң камеразына ак, көк, кызыл өңнөр-биле бижип алыр (үстелчек дозу-биле). Баглаарга

эптиг пөс херек. Холдарына баглаар. Мойнунга баглап каарга, бо-ла мыйыска ызырны бээр болгаш, боой сөөртүп кааптар.

Өшкүлөр кыргылда соонда төрзөн болза, ооргазынга демдектей бижип алырга, көскү болур. Өскүс анай-хураган турбас болза эки. Оглун хозуп турар хой-өшкүнү кажаага аңгы клеткага суккаш, тоотпалап тургаш, үргүлчү эмзиртип, чаңкыктырар.

Олча-омаанар хөй-ле болзунам, аныяк малчыннар.

Михаил ДАГААЖЫК,
алдарлыг малчын.
Кызыл кожуун. Баян-Кол сумузу.

ЧАҢГЫС ПАРТАГА КАДЫ ОЛУРГАН ЭЖИМ

Сат Хүреш-оол (Дамба-Доржу) Дажы-Сереновичинин чаңгыс школага, чаңгыс класска өөренип, чаңгыс партага кады орган эжи-дир мен. Бистиң класстың уруглар, оолдары 1946-1949 чылдарда төрүттүнген бис. Хүреш бистиң улусу турсан. 1949 чылда төрүттүнген чаңгысклассчыларын дунмалары кылдыр көөр.

Хүреш-оол улуг-бичии-даа кижилериниң хүндүткелин чаалап алган, хүндүткелдиг, үлгерлиг өөреникчи чораан дизе, хөөредиг эвес боор. Чуруму кошкак, тене-нек диттип чоруур оолдар безин Хүрештен сестир болдур ийин. Ооң улус-биле аас былаажып, чокшуп-содалажып турганын-даа сагынмас бис.

Школага өөренип чораан үевисте, математикага дендии шыырак класс диттип чораан бис, а орус дылга хирелиг бис. Ооң чылдагааны — башкылар чедиш-пес турганында. Бисти 10 класс дооскан-даа киж, эге класс-даа башкызы киж башкылап турган. 6 класска турувуста, орус башкы келген. Бисти кичээлдер соонда арттырып ап, немелде кичээлдеди турду. Ынчалдыр кызып өөредип турган башкывысты Соодар деп шолалап алган бис. Ам бодап кээрге, дыка-ла чөгөнчиг тургандыр бис. Ол башкывыс үр болбайн чоруй барган.

Чеди класска барганывыста, Саая Майнак Онанович деп аныяк башкы келген. Кончуг-даа ажылынга бердинген, негелделиг башкы болган. Өөредилге чылы эгелзэн, чайгы дыштанылганы кым канчаар эрттиргениниң дугайында чогаадыг бижиир онаалга башкывыс берип каан. Дараазында хүн кым канчаар бижээнин хынап, номчудуп эгелзэн. Хүрешти номчутту: «Я пошел в Казахстан, ах, какое счастье, скоро гору увидать Тянь-Шань» дээш-ле, номчуп турда, Хүреш-оолдун орус

таар деп чүвезин деп бодап, дыка магадап олурдум. Кажан ол номчуп доозултарга, башкывыс «Пошел» деп чүңүл? Казахстанче чадаг басып чорупкан киж сен бе?» деп чемеledi. Оозун бодаарга, 6-7 класстан-на Хүреш Тывадан даш-каар, улуг ССРЭ-ни кезий берген киж-дир. Чылдыңна школа иштинге, районга, республикага уран чүүл көрүлделери эртер турган болгай. Ол көрүлделерден шылгарап үнүп келген хевирлиг. Ооң үежилери, бистер, Казахстанның адын билер, картадан айтып билер турувуста, ол аңаа барып четкеш келген.

Ырлаар талантызындан аңгыда, ол чурукчу киж. Клазывыска үш чуруур оол турган: Орус-оол, Борис, Хүреш. Чурук кичээлинде онаалга бээрге, үш эживиске оочурлап чуруттуруп алыр турган бис.

Пединституттун биология-химия факультетинче кирип алгаш,

өөренип тургаш, чуруурум хирелиг болгаш, чуруурунга дыка-ла бергедешкен мен. Биология кичээлинде кижиниң-даа, дириг амытаның-даа тургузуун өөренип тургаш, ыяп-ла чуруур, чуруктарын башкыга көргүзөр. Зачет, экзамен үезинде кандыг айтырыг келген-дир, ону чуруп тургаш тайылбырлаар. Ынчан, школага, меңээ чуруп берип турган эштеримге хорадап-даа олурар мен, бодумнун буруумну оларже чууй каап аан. Хүрешке баргаш: «Мени чүге чуруп өөретпейн, чуруп берип турган силер» — деп, чеме-леп-даа турар мен.

Хүреш чүгле ырлаар, чуруур эвес, спортка база шыырак киж. Маргылдаа болур дээрге, шуут амырап каар ийик бис. Көгүде аарак, хей-адывысты Хүреш көдүрөр. Школавыстың спортчу класы турдувус. Күш-ажылга база ынак, тимуржу иделкейжи командалыг бис. Хүреш-оолдун улуг улус-биле чугаалажып билирин магадаар бис. Аксы-сөзү чымчак, эвилең-ээлдек, дузааргак боорга, Хүрешке кырган-авалар, кырган-ачалар дыка ынак. Бичии уругларга база дыка эптиг-ээлдек. Олар-биле чугаалашкан, ойнаан турар.

Тывавыста магадап ханмас талантылыг, ырлаар салым-чаянныг кижилер хей. Ынчалза-даа бистиң Хүреш ышкаш онзагай, чараш үнүг киж ховар-ла боор. Чүгле Тывада, Россияда эвес, а делегей деңгелинде деп үнелээр бис. Артык, багай чаңы-даа чок, кижиге хинчээ чок, малга багы чок дээр ийикпе тывалар. Ындыг эживиске Россияның алдарлыг артизи ат бербээнинге, чаңгысклассчылары дыка-ла хомудаар-дыр бис.

Раиса КУУЛАР,
хоочун башкы.

САЯ-САЯ ӨЗҮМНЕРНИ ОЛУРТУР

Март 18-тен июнь 22-ге чедир Россияга «Сактыышкынның сады» деп акция эртер. Крым акцияның стартын ап, баштайгы өзүмнерни тараан. Ада-чурттуң Улуг дайынының каржы-дошкун чылдарында амы-тынындан чарылган маадырларывыстың саны-биле 27 сая өзүмнерни олуртур.

Тыва Арат Республикадан 4570 киж фронтуге аъттанган. Агаар-бойдус чылып, хар эрип, чер чымчай бээрге, Тыва база акцияга катчы. Апрель 28-те

бистиң өгбелеривистиң фашизмге удур демиселге маадырлыг күш-ажылының демдээ болур «Кызыл коъш» деп тураскаалының чанынга шивилерни тарыыр. Таңды кожуунуң Балгазында Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының сесерлиинге дээш өске-даа кожууннарга өзүмнерни тарырын Тываның Күш-ажыл яамызы дыңнадып турар.

Акцияга киж бүрүзү катчып, Садпамет2020.рф. сайтыдан регионун шилип ап, өзүмнерни кажан тарырын билип ап болур.

ЧЫЛДАГААН ЧОК ӨРТЕКТЕР ӨСТҮРЕРИ ХОРУГЛУГ

Делегейде коронавирус деп халдавырлыг аарыгның нептерээни-биле, чурттар аразында кызыгаарларны хаап, карантинни чарлаан.

Россияда даштыкы чурттарже дыштангаш, чанып келген кижилерниң аарып турары илерзэн. Ынчангаш чон дүвүрөп, аш-чемни курлавырлап, саттынып эгелзэннер. Шак бо дүвүрээзинни ажылгап, чамдык саарылга төптери аш-чем өртекттерин кара тура-

чорудар даалганы берген.

Чазактың айыткалы-биле, кожуунда аш-чем, эм-таң курлавырын база өртекттерин хынаар штабты тургускан. Штаб хүннүң-не өртекттер хынаар мониторингини чорудуп эгелзэн.

Кожуун чагыргазының экономика адырының специализи Менги Серээ «Чаатинский», «Лимон», «Мечта» болгаш өске-даа садыгларны кезип, хынаан. Өртекттер өстүрген садыглар илеревзэн. Чон колдуун-

зында өстүргениниң дугайында чурттакчы чондан хомудалдар кээп турар. Бо байдалды хыналдага алыры-биле, Тываның Чазак чогуур черлерге хыналдаларны

да шоодай далганы, крупа, макарон, үс дээш оон-даа өске чугула хереглел барааннарын садып ап турарын садыгчылар чугаалаан.

«Улуг-Хем» солуну.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ТЫВА МЕДИАГРУПП

Утверждено
и.о.директора В.Э.Чанзан.

30 дней!!!
Ваша РЕКЛАМА
на 3-х ИЗДАНИЯХ
ВСЕГО за 7000 рублей!*

Башкы **img news** **ТУВИНСКАЯ ПРАВДА** **ТУВА 24** **ШЫН** **Даванын ЧЫЯКТАРЫ**

Медиагруппа: Олун. 8-923-269-52-63, e-mail: olga.bayenova@mail.ru
Белек. тел. 8-920-44673-21, e-mail: ruorshab86@mail.ru
Мета. тел. 8-923-266-35-48, e-mail: tuvamedia@bk.ru
Чодура. тел. 8-999-179-85-32, e-mail: reklamashyn@mail.ru
Наш адрес: г.Кызыл, ул.Красноармейская, д.100, каб. 309. Тел.: 8(39422)2-18-10, 3-39-45.

* размещение рекламы на 30 календарных дней
Прайс действителен до 01 июня 2020 года.

Утерянный диплом о среднем-профессиональном образовании 17 ПА № 0000205, выданный Кызылским государственным медицинским училищем 27.06.2009 г. на имя **Ооржак Артыш Ростиславовича**, считать недействительным.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» информирует о том, что поступило заявление о предоставлении в собственность земельного участка из земель населенных пунктов с кадастровым номером №17:01:0901006:122, расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Кызыл-Даг, урочище Бай-Терек, вид разрешенного использования (назначения): сенокосение, с общей площадью 84 389 кв.м.

В течение тридцати дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения граждане могут подавать письменные заявления о намерении участвовать в аукционе по продаже земельного участка или для подробного ознакомления со схемой расположения земельного участка, обращаться по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб. № 222, 2-й этаж, время приема с 09-00 до 13-00, обеденный перерыв с 13-00 до 14-00, с понедельника по четверг в рабочие дни.

Таңды кожуунуң Кызыл-Арыг школа интернадының 31.05.2016 чылда дооскан **Мөңгө-Байыр Адикович САНААНЫҢ** адынга тывыскан 17217 040047417 дугаарлыг өөрөнгө деп херечилелди читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

АБАКАНСКИЙ ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫЙ ЗАВОД

плиты перекрытия
кольца под септик
блоки фундаментные
сваи
столбы

лотки и другое

Любой железобетон под заказ
г. Абакан, ул. Буденного, 88 Е.

Тел.: (8-3902) 29-80-53,
29-80-52,
8-923-590-0101

Реклама ООО АЖЗ

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3841 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О. Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хай-гаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткэн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүлүйн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш каттап үнөр. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.